

Franyó Zoltán: Ősi örökség

Az a nagymérvű kiadói vállalkozás, amelyet a bukaresti Kriterion valósít meg azzal, hogy hét tekintélyes kötetben rövid idő alatt megjelenteti Franyó Zoltán magyar nyelvű lírai műfordításainak legjavát, első állomásához érkezett. Ez év elején könyvárusi forgalomba került a quart alakú, 440 oldalas *Ősi örökség* című első kötet, nemes köntösben és kiemelkedően szép nyomdai kivitelben.

Ez a kötet mind elrendezésében, mind átfogó szervezésében lényegesen eltér Franyó Zoltán előző gyűjteményeitől (*Évezredek húrjain, Lírai világtájak*). Kisebb szemelvények jelentős fejezetté gazdagodnak benne (óegyiptomi); egy másik fejezet, az ógörög, legújabb besorolások és olvasatok nyomán kiegészül; eddig nem közölt, új fejezettel (sumér, akkád) oly módon kerekedik ki az új kötet, hogy az eddigiéknél teljesebb kultúrképet ad az ősi alanyi költészetről.

Mielőtt e kötetet ismertetnők, foglaljuk röviden össze, milyen eszközökkel jutott műfordítónk arra az eredményre, amelyet számunkra az *Ősi örökség* jelent.

Hatvanöt éves szakadatlan, ihletett munkásságot ölel fel ez a páratlan műfordítói teljesítmény. Itt az évek száma inkább termékenységből, mint fejlődésben jelent gazdagodást. Míg a sajátját alkotó költő pályafutása során elindul valahonnan és eljut valahová, a műfordítónak már indulásakor teljes fegyverzettel kell bírnia, oly képességekkel, amelyek változatlan felső fokon oldanak meg minden kítűzött feladatot. Ezernyi különböző követelményt kell egyetlen nevezőre váltania: a hasonlóra. Intuíció, szinonima-gazdagság, szóválaszték, a sor- és mondatalkotás csereelemeinek rendező permutációja, az ihletetlen és gyorsan alkalmazkodó párhuzamos nyelvhallás kiaknázása, a feltétlen formahűség, a kiválasztás, a pótlás és elhagyás csalhatatlan stílusérzéke: az avatott műfordító szellemi munkaeszköze. S mindez annak szolgálatában áll, hogy a tolmácsolt vers nem „az“, hanem „olyan“ legyen. Elsődlegesen szép, ám a saját és mégis rokon eszközökkel.

Ezek a természetes és veleszületett, szinte ösztönné finomult fluidális érzékelések és inspirációk tehetők csak képessé Franyó Zoltánt, hogy számos nyelv válogatottan szép verseinek egyenértékű magyar és német újraalkotója legyen. S ugyanezek adták meg neki azt a folyton felfrissülő serdülékenységet, hogy az eddig tolmácsolt hét egyiptomi vershez új gyűjteményébe új járulékként további hatvanhét verset illesszen, közöttük számos ciklust, melyek üdeségükkel, természetes bájjukkal valóságos élményt jelentenek. E versciklusok az élet és szerelem, a vágy és beteljesülés naivan szenzuális sorozatai. Finomak és törekenyek, mint a lótsz és a papirusz virágai. Át vannak ugyan szöve kultikus istenfigurákkal, de ezek is a mindennapi élethez tartoznak már, elvilágiasodtak, és csak ékítményül szolgálnak. Saistól Thébae-ig egy effeminált középosztály vette át az előbbi autokratáktól az élvetégséget és a síron túli létezés akaratát. A sokágú Nílus-delta akkor még nagyvadakkal népes, buja növény- és érintetlen állatvilága a forrásvidéke ennek a mozgalmas életvitelnek. A versek képalkotásai is erről tanúskodnak. De nemcsak a szerelmi találkák és a gyakran párbeszédekben váltakozó üzenetváltások nagyobb versei, vagy a kert egzotikus fáinak csodás árbrát lehelő emberhez-idomulásai, a menyegzői énekek istenfohászai, az ártatlanul bevádolt hivatalnok igazságkeresése viselik magukon az életességet, hanem a temetkező kamrákból előkerülő feliratok, epigrammák, az ötvösművészet remekein tündöklő mondások és kívánságok, az intelmek és tanítások, sőt az élcek rövid versei is egy boldog egyensúly világáról tanúskodnak.

Sajátságos, hogy ez a költészet mindvégig névtelen. Meggondolkoztató, hogy közös jelei ellenére költői láthatatlanok maradnak, mint ahogy nyomtalanul eltűnt a kéz is, amely ezeket az érzelmi villanásokat feljegyezte. S az is különös,

hogy ez a költészet strófikus, másutt párbeszédes, tehát fejlettebb közlőformát követ. De egyetlen esetben sem árulja el, hogy magánhangzóiban szonorikus lehetett-e valaha, s elhangzásban követett-e valamilyen mértéket, hiszen híján van a lejtési formáknak. Pedig: már a hatodik-ötödik század óta Egyiptom haderejének zsoldosai közé szegődtek a médek és perzsák part- és szigetvilági hódításai elől ide menekülő görögök. Tömegesen. S családjaikkal elszoródtak egészen Thébae-ig, és itt is temetkeztek.

Itt élte le száműzetésének több évtizedét a csodálatos mélikus költő, Alkaios. Az Alsó-Nílus menti masztabák mentették meg Alkman és Bakkhülidész sér tetlenül maradt örökségének egy részét, és századunk elején innen került elő Szapphó elveszett ezerszáz költeményének jó néhány értékes töredéke. Itt tehát a görög költészetnek élő kultusza volt. S mégsem született óegyiptomi nyelven egyetlen hexameteres sor, egyetlen disztichonban írt párvers, egyetlen jambikus, trocheikus lejtés, daktikus lengés. Az eltűnt egyiptomi nyelvet csak a feliratok néma vésetei, cserépbbe égetett rovásai vagy papiruszra pingált ecsetvonalai őrzik. Nem tudjuk eldönteni, mit nyertek e versek a fordító szűkségszerű, önálló szépsegeremtésével. Csak azt érezzük, hogy kihullott szövetükből minden elvontság, minden megfagyottság, minden módoltság, meleg közvetlenség önti el őket, s ezért túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az Ősi örökségnek ez a verőfényes része a kötet egyik kiemelkedő ékessége.

Ellenkező megoldást követ Franyó Zoltán a kínai versek fordításánál. Azt a hangzási szakadékat, amely a kínai beszédben, következképpen a versben is, az egy- vagy kétszótagú rövid szavak egymásutánja miatt európai nyelv számára áthidalhatatlannak látszik, úgy szünteti meg, hogy tiszta jambusi lejtést használ, melyben csak elvétve akad spondeusz. Így teremt bizonyos pregnanciát, egyfajta pattozást, amit azzal is fokoz, hogy sorai jobbra bízony: másod-, harmad-, negyed-, ötödféles verssor felel a katektikus kettős, hármas, négyes és ötös sorokra, vagy fordítva. Jobbra kereszt- és ölelkező rímeket alkalmaz, melyek mindegyike gondosan kidolgozott. Ugyanez a jambikus tisztaság viszi a hosszabb sorokat — akár a septenáriuszig is — a hangzási tökély felé. Ezeknél már gyakoribb a páros rím. A háború szántotta anyaföld nyomorúságának és fiai vesztének gyásznyer ezel megdöbbenő hangsúlyozást, különösen két legnagyobb költőjének, Li Taj-po és Tu Fu kobzán csakúgy, mint légikus költőknek lantján a hangulati finomság. A kínai költészetnek ez a két uralkodó hangneme. Legjobb példa arra, milyen „átváltozást” teremthet — hogy Deák Tamás találó meghatározásával éljünk — az átültető költő hangszere.

Külön kell beszámolnunk a sumér és akkád költészet új fejezetéről, arról a kilenc nagyobb költeményről, amit műfordítónk először bocsát közre. Különös érdekessége, hogy oly világot tár elénk, amely archaikusan démoni. Alanyi költészete is egészen kultikus még. Az ember benne megalázkodó és könyörgő. Szépességélménye azoknak a kincseknek csodálatába ötvöződik, amiket hatalmasaira aggat, legyenek azok satrapák vagy fő- és mellékistenek. Birodalmuik egyébiránt is a babona, jóslás, asztrológia és a természetű csapásoktól való félelem hazája. Megrázó e költemények közül a kivonatosan közölt siratóének Ur városának pusztulásáról. Úgy hat, mintha a dúlás negatív képében látnók a városi és mezei élet volt jeleneteinek hétköznapijait. Érdekes e fejezet verseinek szerkezete is. Felsősorokra tagolt, palinódikus halmozott dicséretetek ezek, első jelentkezései a litániának, a későbbi kultuszok magasztaló formáinak őse.

Igen szemléltető fejezet az iszlám előtti arab költészet gyűjteménye, a kóborló beduin törzsek költőinek érzésvilága. Túltengő büszkeség, nemzetségi összetartás hordozói ezek a versek, s innen fakadnak sérelmeikből eredő, jellegzetes gúny- és bosszúversek is. Különös figyelemre tartanak igényt tájszemléletes tükröző verseik, melyeknek legszebb darabjait sorolta gyűjteményébe a tolmácsoló költő. Mintha valami antik romantika fátyla lengene az ódon romok és viszontlátott, de megváltozott tájak leírása, a keresett, de meg nem talált barátok fölötti borongásokban. A versek ritmusa is bizarr: többek között a kényelmesen lépegető tevék imbolygó mozgását utánozza. A fordító hűségesen követi ezt megfelelő formateremtésében, valamint a már fellépő rím játékosságában és halmozásában; ősi kezdetében mutatja be az arab szellem e tüneményes hajlamának első bontakozását.

Ennek ellentéte a perzsa gyűjtemény. A bemutatott költészet a perzsa irodalom harmadik korszakához, az úgynevezett újperzsaéhoz, tehát már a mohamedán időkhez tartozik, és erősen a középkorba torkollik, hiszen legnagyobb költőjük, Háfiz 1389-ben halt meg. Tizenegy költő harmincnégy verse szólal meg itt. Mindegyik gyöngyszem a maga nemében, bölcs és derült költészet, finom humorral, iróniával áthatott, a földi gyönyör — igenis: — a bor és szerelem mámo-

rától édes. Nincs benne szemernyi metafizika, annál több valóságlátás, igazság- és életszeretet. Kimagaslóak Szá'di versei, különösen a *Rózsakert* szemelvényei. Mese, sormetszetes hangsúlyos vers, jambus váltogatják egymást ebben a költészetben azzal a művészi rím-muzsikával, amelyet műfordítók a legteljesebb fonetikai simulással, kiművelt nyelvünk minden szépségével ad vissza. Mint bizonyítékot arra, mit lehet értő és gondos megmunkálással és válogatással kisebb terjedelemben is elérni.

Hadd szóljunk még az indiai költésze-tről. Ez a (tíz költőt bemutató) fejezet elvezet a Rig-Véda himnuszaitól a középkor műköltészetéig, és inkább kulturált, mint ösztönös érzésvilágot képvisel. Eruditív és józan, ha utal is a kultikus elvontságokra és mítoszi hagyományra. Velük teljes a kötet egyetemessége, ami összeállításának külön dicsérete.

Ismertetésünk végére hagytuk a könyv leggazdagabb fejezetét, a görög költészet imponáló, érett és reprezentatív darabjainak feldolgozását, kiegészítve a római aulikus költők kisebb, de annál gondosabb gyűjteményével. A görög lírai költészet átültetésében költőnknek legalább félszázados munkája nyer méltó betetőzést. S íme, a folyamatban lévő újabb évtized tesz erre az építményre koronát. Nagy és érdemes helyhez juttatja azt a hellén költőt, akit már az ókor Homérosz mellé állít, a pároszi Arkhilokhoszt. Ő az elégikus disztichon kezdeti művelője, a jambus dipodikus megalkotásának, a trimeternek feltalálója, e lírai formanyelveknek a görög haza szélitiben-hosszában fáradhatatlan terjesztője, számos új költői formakombináció, így a trocheikus tetrameter, a chorijambus (sánta jambus) első alkalmazója, mindenekfölött pedig a kevert, a logaodikus versek bevezetője, és ebben előfutára Szapphó és Alkaiosz versformáinak. Hetvennégy versét, illetve töredékét tartalmazza az *Ósi örökség*, az előző gyűjtemények tizennyolc szemelvényével szemben, fele részét az összes reánk maradt verseknek és töredékeknek (melyeknek egésze német nyelvű Franyó-fordításban ugyancsak most jelent meg a berlini Akademie Verlag, *Früh-griechische Lyriker* négykötetes kiadványának sorozatában). Itt és általában a görög fejezetben mutatja be csak igazán Franyó Zoltán tudását, gyakorlottságát, anyanyelvünk fölüeny biztonságát, mesteri visszaadó képességét. Azokban a metrikus versekben, amelyekben megengedhetetlen a mértékhiba, és ahol a kifejezés klasszicitása nem tűri a megalkuvást. Egyetlen lehetséges ponderált ige, főnév, jelző itt minden kifejezés. Ezeknek a verseknek tolmácsolójaként Franyó valóban a megmért szó ezermesterének bizonyul. Vegyük csak az elégikus költészetnek Spárta szolgálatában lelkesítő harci verseket zengő költőit, Kallinoszt és Türtaioszt. Párverseik hexameteraiben a szigorú szabályszerűséggel elhelyezett középsormetszet után csakúgy száguldanak a daktilusok, sőt helyzeti nyomatékaikkal anapetszusokká válnak. Mily tökéletes hanghordozása ez a harcra buzdításnak! Műfordító költőnk a görög idómérték pontos és irányított alkalmazásával mindent vissza tud adni nyelvünkön, lassítással és gyorsítással, amit a klasszikus nyelv kifejezni óhajt. Maradék nélkül összehangolta az idómértékes verselést a nyelv megbonthatatlan hangsúly-törvényeivel, kiküszöbölt minden erőszakolt hangzónyújtást, szócsonkítást, fordított szórendet, ami bizony sokáig terhelte — filológusaink megengedett könnyítési szabadságai folytán is — átköltéseink természetességét. Nála véletlenül sem fordul elő, hogy az idómértékes hosszú szótag iktusza ne essék egybe a magyar szó hangsúlyával. Fordítói művészete csúcspontját éri el a méloszi költészet minden báját és hajlékonyságát érvényre juttató Szapphó és Alkaiosz tolmácsolásában. Milyen finom, leheletszerű apróságokon múlik ez a légiesre hajlítás! Példa legyen rá a szapphói versszak, melynek egyedül negyedik sorában nincsen középmetszet, mert csak így lehet dalszerű versben visszaadni a tánc mozdulatát.

A hellén és hellenisztikus kor ötszáz évét öleli fel ez a gazdag válogatás; kiválasztásuk, gyűjteménybe illesztésük maga is művészet. Nem véletlen, hanem szándékolat művészi program, hogy a francia napkirály korának udvari költészetéig kiható Theokritosz harminc költeményéből nem pásztoréneket iktatott gyűjteményébe, hanem a szürakuszai póri nők bámész tülekedését és pletykálkodásait az alexandriai Adonisz-ünnepségen. Vagyis jellemrajzot, tréfás párbeszégeket, ami már közel jár a mímes költészethez.

Külön művet alkot a görög fejezet. Így is jelent meg 1946-ban, persze pótlások nélkül. Minden tiszteletet és minden hálát megérdemel, nemcsak ősi, hanem örökbecsű jelzővel illethető. Az *Ósi örökség* összhatása olyan, mintha egy nagy kiterjedésű botanikus kertben járnánk, olyan Tremezza-szerűben, ahol minden fának, bokornak, fűnek hona és virágzása szerint külön-külön egyéni élete és szépségértéke van.

Endre Károly